

Mádl Ferenc és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga

„Volt egyszer egy Magyarország, ahol több, mint hetven esztendővel ezelőtt bezárultak a kapuk. Voltak, akik az ajtó becsapódása előtt még elmentek, de számosan itthon maradtak. Sokakat ezt követően elvittek, mások passzivitásba húzódtak, és voltak olyanok is, akik csak dolgoztak. Ezt kellett tenniük, mert erre volt belső készletük, és azt is tudták, hogy képességeik kötelezik őket a teljesítményre, tartoznak ezzel maguknak, szüleiknek, őseiknek, sőt azt is érezték, hogy ezt várja tőlük a közösségük, a nemzetük is.

Közben megindult a nagy történelmi kísérlet, mely embereken folyt, és egyik nagy célja a világtól történő teljes elzárkózás, a totális izoláció volt. E bezárkózás következett a világforradalom kényszerű és időleges elhalasztásából, a szocializmus egy országban történő felépítésének ebből eredő tételéből, az autarkia épülő gazdasági és politikai rendszer kiépítéséből. Ez alapozta meg a külkereskedelmi monopólium intézményét, mint a teljes és feltétlen izoláció jogi technikáját. Figyelemre méltó, hogy a „létező szocializmusnak” ez a célkitűzése sem sikerült, mivel hamar kitűnt, hogy külkereskedelem nélkül még a világ leghatalmasabb országa sem képes működni, szüksége van olyan ismeretekre és fejlett technológiára, amelyeket csak külföldről tud megszerezni, és az ehhez szükséges forrásokat csak a saját javai kivételével tudja megteremteni. „Navigare necesse est”- látták ezt be a bolsevik vezetők is, és ugyanerre a felismerésre jutottak a magyarországi gyapottermesztésre és a szén és acél országának megteremtésére irányuló kísérletek kudarcát követően a hazai helytartóik is. Megindult a lassú nyitás, a reformok hosszú sora, a külkereskedelem állami monopóliumának tétele „egykéz politikává” szelődött, magyar termékek és szolgáltatások a külföldön nem versenyezhettek egymással, de külgazdasági kapcsolataink a vékonyodó vasfüggönyön túli világgal is erőteljesen bővültek, elfogadott célkitűzés lett a világgazdaságba történő integráció, beilleszkedés tétele.

Az élet pedig folyt tovább, sőt a jogi élet is, az évszázadok alatt kiépült jogi kultúra jórészt a civilizált absztrakt fogalmai közé húzódomakacsul fenntartotta magát. Működtek a jogintézmények, mert voltak, akik működtették azokat, nemzetközi kitekintéssel, nyelvismerettel és azzal a tudással, ami egyre fontosabb lett a külgazdasági nyitás folyamán. Megszületett a külkereskedelem joga, mely később a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogává nőtt, magában foglalva nemcsak a klasszikus kollíziós jog, hanem a nemzetközi elemet

tartalmazó jogviszonyok közvetlen szabályozására irányuló magánjogi és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok területét egyre szélesebb körben szabályozó közjogi normákat is.”¹

Ezt a megmentett és átmentett jogi kultúrát, ismereteket és nemzetközi kitekintést képviselte Mádl Ferenc, aki azt is érezte, hogy mindezekre egyszer különlegesen nagy szüksége lesz nem csak a tudománynak, az oktatásnak és a gyakorlati jogi munkának, hanem az ország kormányzásának, a nemzet felemelésének és Európába történő visszahelyezésének. Az első szabad választások előtt beszélt arról, hogy lábhoz tett fegyverrel várja, hogy megszólítsák és ha ez megtörténik, nem hátrálhat meg a feladat előtt. Nem is hátrált meg. És miközben a hazájukat feltétel nélkül szolgáló, kiemelkedő magyar államférfiak sorába emelkedett, végig megmaradt kivételes tudású és egyedülálló tudományos életművet megalkotó jogtudósnak.

De most még az 1970-es években tartunk. A nagy és igazi változások még nem indulnak meg, de körülöttünk és a mi országunkban is történnek dolgok. A világgazdaság és különösen a világkereskedelem gyors és folyamatos növekedése, a nemzetközi gazdasági kapcsolatok új formáinak egyre erőteljesebb megjelenése nem marad hatástalan hazai folyamatainkra sem. Megindulnak az óvatos és felemás kísérletek az elszigetelt magyar gazdaságnak „a világgazdaság rendszerébe történő integrálásába”, aminek következtében a fejlett „nem-szocialista” világgal folytatott kereskedelmi kapcsolataink is lényegesen bővülnek. Megjelennek a Nyugattal történő gazdasági együttműködés új, fejlettebb formái, a kooperációs és más atipikus szerződések és egyelőre nagyon korlátozott körben kísérlet történik a külföldi működő tőke szigorú feltételek melletti beengedésére is.² Változik tehát a világ és mi is változunk, mindenekelőtt a nemzetközi gazdasági kapcsolatok területén. A külkereskedelmi és általában a gazdasági kapcsolataink gyorsuló bővülése pedig elkerülhetetlenül új igényeket támasztott az e kapcsolatokra vonatkozó jogi szabályozás rendszerével és tartalmával szemben, amely követelmények egyaránt megjelentek a jogtudomány, a jogi oktatás és természetesen a jogalkotás és a jogalkalmazás területén.

A nemzetközi gazdasági kapcsolataink mennyiségi és minőségi változása robbantotta ki a „tények lázadását”³, amit Mádl Ferenc nem csak elsőként ismert fel, hanem levonta az ebből

¹ Martonyi, János, A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga a 21. században, Magyar Jog, 2010/3, 129. l.

²L.28/1972 (X.3) PM rendelet a külföldi befektetésekről

³ Mádl, Ferenc, A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga – A tények lázadása a nemzetközi magánjog ellen, Gazdaság és Jogtudomány, MTA IX. Osztályának Közleményei (1977), 196-240. l.

eredő rendszertani, a jogrendszer területeinek szerkezeti változásaira vonatkozó következtetéseket. Világossá vált számára, hogy a nemzetközi magánjog, mint tudomány és oktatási tárgy még abban a szélesebb értelmezésében sem képes megfelelően elhelyezni a nemzetközi kereskedelem és gazdasági kapcsolatok új és bővülő formáit, amely már túllépett a nemzetközi magánjog fogalmának kizárólag a közvetett szabályozásra, tehát a kollíziós, utaló szabályokra kiterjedő értelmezésén és magában foglalta a hagyományos jogösszeütközések joga mellett a nemzetközi elemet tartalmazó jogviszonyok közvetlen szabályozásait is, amelyek nagyrészt valamilyen szintű nemzetközi jogi normában jelentek meg, először a szellemi alkotások joga és a nemzetközi fuvarozás, majd a nemzetközi vétel területén.⁴ A nemzetközi kereskedelem bővülésének első nagy hullámát a nemzetközi magánjog tehát még jó-rosszul kezelni tudta, a tankönyvekben és az egyetemi oktatásban egyaránt túllépett a „conflits des lois” klasszikus területén és a közvetett szabályok mellé a nemzetközi magánjogon belül helyezte el a lényeges nemzetközi elemet tartalmazó, a nemzetközi kereskedelemben szerződéstípusonként meghatározott nemzetközi kötelmekre vonatkozó közvetlen szabályokat is. A nemzetközi magánjog e közvetett és közvetlen szabályokra felosztása azonban korántsem vált általánosan elfogadottá és egyre inkább előtérbe került a felfogás, hogy helyesebb lenne a nemzetközi magánjog fogalmát a hagyományos értelemeire, a kollíziós jogra korlátozni. (A nemzetközi magánjogi törvényeink mindenesetre ezt a felfogást követték.)

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok bővülésének és átalakulásának következő nagy hullámát – különösen a sajátos magyar viszonyok között – a nemzetközi magánjog területének e szélesebb értelmezése sem tudta kezelni. A valóság túllépett az adott gondolkodási és rendszerezési kereteken. „fellázdak a tények”⁵, új, a valósággal és az azt megjelenítő tényekkel összhangban álló megoldásokat kellett keresni. Mádl Ferenc persze tudta, hogy a tények nem kizárólag a nemzetközi magánjog és a nemzetközi gazdasági kapcsolatokra vonatkozó jogi szabályozások rendszerezése és tartalma terén lázadnak. E lázadás egyre több, egyre szélesebb területre fog kiterjedni és fogja szétfeszíteni nemcsak a tudományos rendszerezés adott kereteit, hanem idővel - reményei szerint – az egész politikai, gazdasági és társadalmi és az annak megfelelő jogrendszert is. Itt és most azonban ezen a szűkebb területen

⁴ L. Martonyi, uo.

⁵ L. Mádl im. 197. l.

látszott lehetőség a valósággal történő szembenézésre, a tényekkel összhangban álló tudományos elmélet és oktatási rendszer kialakítására és ezzel a nemzetközi kereskedelmi és gazdasági kapcsolatainknak a jogi keretek korszerűsítése révén történő tovább fejlesztésére, végső soron Magyarország közelítésére Európához és a fejlett és szabad nyugati világhoz. Nyilván nem véletlenül fordult az Európai Közösség jogának tanulmányozásához és írta meg nem csak az első, hanem a legjelentősebb művet a közösségi jogról⁶. Az európai jog ugyanakkor a maga összetettségével és sokszínűségével további érvet és bizonyítékot szolgáltatott a hagyományos jogágak rendszerének viszonylagos voltára és arra, hogy ezen a területen is új megközelítésekre, a valóságot jobban tükröző rendszerezésre van szükség.

A másik terület, amely a tények lázadásához elsősorban nemzetközi szinten jelentősen hozzájárult, a külföldi beruházások, általában a tőkekapcsolatok robbanásszerű megnövekedése és ennek nyomán a nemzetközi beruházási jog megjelenése, a külföldi beruházások védelmére vonatkozó kétoldalú nemzetközi egyezmények gyors elterjedése és a beruházási jogviták rendezésére szolgáló többoldalú nemzetközi vitarendezési rendszerek, mindenekelőtt az Államok és más államok honosai közötti beruházási viták rendezéséről szóló, 1965-ban létrejött Washingtoni Egyezmény létrejötte volt.⁷ A szuverén államok és a gazdasági élet természetes és jogi személy szereplői közötti vitákra vonatkozó kétoldalú anyagi jogi és többoldalú vitarendezési, eljárási jogi szabályok megjelenése nemcsak a nemzetközi magánjog, hanem a szélesebb értelemben vett nemzetközi kereskedelmi jog kereteit is szétfeszítette, egyben új, korábban nem ismert dilemmákat vetett fel a közjog és a magánjog elhatárolása, a szuverén állam és a gazdasági élet nem-állami szereplőinek kapcsolata és jogvitái, sőt az anyagi jogi és eljárásjogi kérdések között viszony szempontjából is.

A valóság gyors változásai jelentek meg abban az elnevezésekkel kapcsolatos változatos képben, amelyet Mádl Ferenc a „nevek harcának” nevez.⁸ A nemzetközi kereskedelemre és gazdaságra vonatkozó sokrétű és sokszintű joganyagra vonatkozó elnevezések a legkülönbözőbb nyelveken valóban a mai napig nagyon változatos képet mutatnak, tartalmuk pedig ma sincs egységesen és pontosan körülhatárolva. 'International trade law (közjog),

⁶ Mádl, Ferenc, Az Európai Gazdasági Közösség joga, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978

⁷ Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States, ez az egyezmény hozta létre a Beruházási Viták Rendezésének Nemzetközi Központját (ICSID) és e Központ elé kerülő választottbírói eljárások szabályzatát. I. Martonyi, János, A külföldi beruházások jogi kérdései, Külgazdaság, 8/1987, 113-122.l., valamint Király, Miklós – Mádl, Ferenc, A külföldi beruházások jogi védelme, Budapest, 1989

⁸ Mádl, im. 197. l.

international business law (magánjog), international business transactions (még inkább magánjog), droit du commerce international (mindkettő), internationales Handelsrecht (magánjog), internationales Wirtschaftsrecht (közjog), hogy csak az ismertebbeket ezen a három idegen nyelven említsük.

A „névháború” is jelzés arra, hogy a változások az eddig használatos kategóriák rendszerének tovább gondolását igénylik. Ezt a feladatot pedig a jogtudománynak kell elvégeznie. Ezért teszi fel Mádl Ferenc a kérdést, hogy „itt és most- milyen út ajánlható lázadó tényeink felszabadító és teremtő rendszerbe fogásához”.⁹ Majd utal arra, hogy „a magyar jogtudománynak az a ma már elég általános meggyőződése is, hogy ebből a helyzetből tovább kell lépni, mind az oktatás, mind a tudományos kutatás, mind pedig számos gyakorlati vonatkozásban...”¹⁰ Összefoglalja az új válasz rendszerelméleti követelményeit, leszögezi hogy a jogág („egynemű, jellemerőségét megőrző kohéziós normaösszesség, amely elemeiben sem denaturálódik; ha részt is vesz valamely nagyobb többnemű normakomplexumban, magánvalóságának értékeit ebben is megőrzi, sőt ennek céljait épp ezekkel segíti”¹¹) nem válasz, de a nem sem válasz. Ezért adja a dilemmára azt a választ, hogy a „nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga összefüggő komplex jogterület és diszciplína” amelynek „jogszabályanyaga a szabályösszesség súlya, a szabályozás sajátosságai és funkciója révén összefüggő komplex jogterület, amely tudományosan önálló diszciplína, elnevezésben pedig a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga nevet vonzza”.¹² A szabályozás tárgyát döntően vagyoni- gazdasági viszonyok adják, sajátosságát pedig az, hogy „nemzetközi gazdasági-vagyoni viszonyokról van szó, és ezért a szabályozás mindig valamely külföldi elem feltételezésével születik és alakul”.¹³

A valóság változása által kiváltott felismerésből és az erre épülő gondolatból valóság lett. Megszületett az összefüggő komplex jogterület és diszciplína amely levonta világkereskedelem és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlődésének első és második hullámából eredő következtetéseket és a nemzetközi gazdasági-vagyoni viszonyokkal kapcsolatos, külföldi elemet feltételező, különböző jogágakba tartozó közjogi és magánjogi normákat egy összefüggő, komplex jogterületbe foglalta. Ez a többnemű jogterület, amely

⁹ Mádl, im. 221. l.

¹⁰ Mádl, im. 223. l.

¹¹ Mádl, im. 229. l.

¹² Mádl, im. 230. l.

¹³ Mádl, uo.

tudományosan önálló diszciplina „elnevezésében a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga nevet vonzza”. A jogterület és diszciplina fő összetartó elemeit, sajátosságait és elemeit Mádl Ferenc a tényekkel összhangban megfogalmazta és annak egyben nevet is adott. És valóban, az általa javasolt, a jogterület által „vonzott” elnevezés rövid idő alatt általánossá vált a tudományban, az oktatásban, a tankönyvekben, a tanszékek elnevezésében és a gyakorlatban egyaránt.

E jogterület létrejötte jól példázta a tudomány, az oktatás és a gyakorlati jogi munka kívánatos egységét. A felismerés és a gondolat a tudós kutatásának az eredménye, ezt az eredményt a jogi oktatás átvette, a gyakorlat pedig hasznosította. Néhány évtized oktatói tapasztalata mindannyiunk számára nyilvánvalóvá tette a jogterület egységes kezelésének előnyeit, megkönnyítette a különböző szabályozási módszerekre épülő jogágak közös alapelveinek, lényegi sajátosságainak, mindenekelőtt az azonos funkciójuknak a megértését és az ehhez szükséges ismereteknek a megszerzését. Ez az egységes funkció pedig nem más, mint a nemzetközi kereskedelem és a szélesebb értelemben vett gazdasági kapcsolatok tisztességes és kiegyensúlyozott nemzetközi szabályozása, valamennyi fél jogbiztonságának növelése, végső soron a nemzetközi kapcsolatok fejlesztése.

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának, mint komplex jogterületnek a létrehozása azonban a legnagyobb eredményt a gyakorlatban hozta. A nemzetközi ügyvédi és választottbírói munka bizonyította be a legsikeresebben és legmeggyőzőbben a tudomány felismerésének és e felismerés oktatásba történő átvitelének helyességét. A nagy nemzetközi ügyletek, vállalatvásárlások, beruházási döntések mindig komplex, az ügy minden elemére kiterjedő és a legkülönbözőbb jogágakba sorolt jogi normák kutatását és elemzését igénylik és a végeredmény csak a közjogi és magánjogi, nemzetközi jogi, Európa jogi és nemzeti jogi feltételek egészére épülhet. A jogszabályok jogági szempontú változatosságát pedig tovább bonyolítja a jogi normák különböző szintje, e szintek egymással szembeni viszonya, esetleges konfliktusai. Ebben a sokszínű, többértű és többszintű, változó geometriájú, térszerkezetű normavilágban¹⁴ kell a gyakorlati jogi munkában eligazodni, amihez az egyenemű jogági

¹⁴ Martonyi, János, Globális jog, európai jog, magyar jog, Magyar Jog, 2001/4 és Martonyi, János, Univerzális értékek, globális szabályok, lokális felelősség, in Magyarország ma és holnap, Magyar Szemle Könyvek, 2007, 137-175.l.

szabályozások adottságait éppen úgy figyelembe kell venni, mint a nemzetközi gazdasági-vagyoni viszonyokra vonatkozó szabályok közös funkciójára épülő komplex egységét.

A tudományos kutatás és gondolkodás a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának, mint komplex jogterületnek a megteremtésével tehát komoly eredményekkel járt. Gazdagította a tudományt, segítette az oktatást és jelentősen növelte a nemzetközi elemet tartalmazó jogviszonyokkal kapcsolatos gyakorlati jogi munka minőségét. Ennél többet és jobbat a tudomány, a tudós nem tehet.

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogterületének megalkotása történetének alapján és talán ürügyén három megállapítást kell tennünk, amelyek mindegyike túlmutat ezen a konkrét területen és Mádl Ferenc tudományos tevékenységének egészét jellemzi.

Az első tétel, hogy a tudományos kutatás alapját a valóság adja és ha a valóság változik, a tények lázadnak, akkor az új helyzetre mindenekelőtt a tudománynak kell válaszolnia. A nemzetközi – és a magyar – gazdaságban létrejött változások szétfeszítették az ismert és megszokott kereteket, új felismeréseket, új rendszerezést és új gondolkodást tettek szükségessé. Az elmélet nem maga indult el egy önmaga által kijelölt, spekulatív úton, hanem felismerte, követte és tovább gondolta a valóságot, új rendszert és ezzel összhangban új tartalmat is teremtett és ezzel lényegesen és jó irányban befolyásolta magát a valóságot. Ezt adott esetben egy meghatározott, konkrét területen érte el, de az eredmény sejtette, sőt egyre világosabbá tette, hogy a tények egyre szélesebb körben lázadnak, a valóság üzenetei egyre erősödnek és a következtetéseket egyre szélesebb körben kell levonnunk. Magyarország helye Európában, a nyugati világban van, oda kötik az értékei, történelme, kultúrája – nem utolsósorban a jogi kultúrája. A gazdasági, kereskedelmi nyitás ebbe az irányba vezet, éppen úgy, mint az e világhoz közelítő jogtudomány és jogi oktatás. E közelítés sikeréhez a valóságból és a realitásokból kell kiindulni, a végcélt soha el nem felejtve.

De nem csak a valóság változásait kell meglátni, hanem a valóság különböző területeinek az összefüggéseit is. Az összefüggések látása a szűkebb témánk területén mindenekelőtt jogrendszer belső összefüggéseire vonatkozott, de a következtetések levonása azt is világossá tette, hogy a jogtudomány igényes művelése feltétlenül szükségessé teszi a jogon túli, szélesebb gazdasági, társadalmi, szociológiai, politikai és legfőképpen kulturális összefüggések

látását és mindezek hatásának megértését.¹⁵ Hiszen a tények lázadása is elsősorban ezekről a területekről indult és váltotta ki a jogi normák rendszerezésének új, a valóságnak jobban megfelelő és a valóság alakítását jobban segítő megoldását. A jogtudós nem zárkózott, nem zárkózhatott be a jog belső világába, mert magában hordozta a hazájáért aggódó és cselekedni kívánó politikai gondolkodót és a későbbi kivételes államférfit. De a jogon túli összefüggéseken túl azt is látta, hogy a jognak saját szerkezete, fogalom rendszere, rendező elvei és tételei vannak, amelyeket a jogi gondolkodás soha nem hagyhat figyelmen kívül, mert ha ezt tenné a jogot saját magában való lényegétől fosztaná meg. Saját belső rendszerét és tételeit a jognak azért is tiszteletben kell tartania, mert enélkül elvesztené – amint gyakran el is veszi - azt a lehetőségét, hogy befolyásolja a gazdasági, társadalmi és politikai viszonyok alakítását.

Hogy mennyire fontos, hogy a jog működése a belső szerkezet és fogalomrendszer figyelmen kívül hagyása miatt ne váljon diszfunkcionálissá és a jogrendszer be tudja tölteni az állam és a gazdaság alakítása terén a szerepét Mádl Ferenc egy évtizedekkel később, angolul írt és Burián László által magyarra fordított művében mutatja be.¹⁶ A közép- és kelet-európai országokban a rendszerváltozások a jog útján valósultak meg, ami a számos tévedés és hiányosság ellenére azt bizonyította, hogy a jog az állam és a gazdaság átalakításában meghatározó szerepet tud játszani, a forradalom a jog útján is lehetséges.

Ha visszatérünk a témánk terén meghatározó hetvenes évekre, abból az évtizedből Mádl Ferencnek a kilencvenes évek derekán írt műve a távoli jövőnek tűnik. Távoli? Két évtized egy ember életében hosszú idő, a történelemben egy - sajnos elhúzódó – de rövid időszak. Akárhogy is ítéljük meg a – mint tudjuk relatív – idő hosszú vagy rövid voltát, eljutunk a harmadik állításunkhoz. Ennek lényege, hogy Mádl Ferenc a valóság és a nagy összefüggések meglátása révén megsejthette, megérezhette a jövő fejleményeit. Nyilván nem arról van szó, hogy az 1990-ben történteket a hetvenes években előre látta volna és tudta, tudhatta volna, hogy miként fogja megírni a jognak a rendszerváltozásban betöltött szerepéről szóló egyedülállóan értékes és tanulságos elemzését. Az idő folyamát megfordítani utólag sem tudjuk, de azt nyugodtan állíthatjuk, hogy egy egyenes vonalú életmű része volt mind a tények

¹⁵Az összefüggésekről I. Mádl, Ferenc, A 80-as évek nemzetközi gazdasági kapcsolatainak jogi problémái (a Gatt korszak) magyar szemmel, Jogtudományi Közlöny, 1983 április, 238-254.l.

¹⁶Mádl, Ferenc, State and Economy in Transformation, Revolution by Law in the Central and Eastern European Countries, International Encyclopedia of Comparative Law, Volume XVII, State and Economy, Richard Buxbaum Ferenc Mádl Chief Editors, Mohr Siebeck – Tübingen, magyarul Állam és Gazdaság, Forradalom a jog útján a közép- és kelet-európai országokban, Akadémiai Kiadó, 1997

fél évszázaddal előtti lázadására adott tudományos válasz, mind pedig a közép- és kelet-európai rendszerváltozások jogintézményeinek és jogi eszközeinek tudományos szintű bemutatása. Ugyanaz a tudós, ugyanaz a tudományos igényesség, ugyanazok az értékek és mindenekelőtt ugyanaz az ember.

Amit mégis előre lehetett látni, – az előrelátás korántsem azonos a jóslással (ez a különbség a „foresight” és a „forecast” között, az utóbbi inkább a meteorológusok és közgazdászok mestersége) - hogy a változások folytatódnak, a tények nyugtalansága nem csökken, hanem növekszik. Vonatkozik ez mindenekelőtt a hazai dolgainkra, hiszen ezért írhatta meg Mádl Ferenc a jog által végrehajtott forradalomról szóló művét. De folytatódtak a jelentős változások a világgazdaságban és a világkereskedelemben is, nem kevésbé az erre vonatkozó nemzetközi szabályozásokban.

Hosszú évtizedeken át a világgazdaság növekedésének egyik fontos tényezője a világkereskedelem, mind az áru, mind pedig a szolgáltatáskereskedelem gyorsabb dinamikájú növekedése volt. Egyidejűleg a nemzetközi tőke- és pénzmozgás a sokszorosára nőtt. Lezajlott a gazdasági kapcsolatok növekedésének harmadik nagy hulláma, századunk első évtizedének végére tetőzött a globalizációnak nevezett tünetcsoport. A világkereskedelem szabályozását ezzel egyidejűleg közel hatvan évig a folyamatos bővülés jellemezte és a GATT kezdetben lágy, „soft law”-nak minősülő szabályai, különösen a Kereskedelmi Világszervezet 1994-ben történt létrehozatala után megkeményedtek és egy hatékony, viszonylag jól működő vitarendezési rendszer megteremtésével valóságos joggá váltak. Nem véletlen, hogy ezt a sikeres vitarendezést és az annak alapjául szolgáló bővülő és keményedő normák és értékek kezdtek szolgálni más, kereskedelmen kívüli értékek, úgynevezett „non trade values” érvényesítésére is, aminek politikai és morális alapjai érthetőek, de magának a világkereskedelmi rendszernek a szabályozását és a vitarendezést a szétfeszítés határáig bővítették, mivel a túlterhelt rendszer kizárólag a saját eszközeivel nehezen tudja kezelni a világ szinte minden gondját.¹⁷ A túlterhelés mellett a rendszert más, komolyabb és jelenleg fokozódó kihívások is érték. Döntően a technológiai fejlődés következtében átalakult a világkereskedelem szerkezete, csökkent az árukereskedelem aránya, nőtt a szolgáltatáskereskedelemé, de az igazi robbanást

¹⁷L.Martonyi, János, A világkereskedelem szabályozásának dilemmái, Acta Juridica et Politica Tom. LXXIX, Szeged, 2016, és in Martonyi, János, Nyitás és identitás, geopolitika, világkereskedelem, Európa, Iusperitus Kiadó, Szeged, 2018, 80-95. l.

az adatforgalom hatalmas növekedése jelentette. Felerősödtek a biztonsági szempontok és aggodalmak, a biztonságpolitikai megfontolások a kereskedelmi-gazdasági szempontokkal szemben egyre erősebben teret nyernek. Ezeket a korábban megindult a folyamatokat a COVID 19 járvány okozta válság lényegesen felgyorsítja.

A szabályozás rendszere pedig alapvetően átalakul, meggyengül és töredezik a multilaterális szerkezet, előtérbe kerülnek a regionális és kétoldalú rendszerek, melyek egyre szélesebb körben figyelmen kívül hagyják a korábban jó-rosszul követett multilaterális szabályokat, lebomlik a rendszer alapjaként szolgáló, a legnagyobb kedvezmény jogi technikájával megvalósított egyenlő elbánás elve és elhúzódó agonizálás után legalábbis átmenetileg kimúlik a nemzetközi kapcsolatrendszer eddig legsikeresebben működő vitarendezési eljárása. A szabályok korábbi több évtizedes keményedését, a jogi elem erősödését, „jogiasodását” a „judicialisation” folyamatát¹⁸ ma egy ellenkező folyamat váltja fel, a jogi elem nem erősödik, hanem gyengül, erősödő „jogtalanodásnak” vagyunk tanúi, ami tehát angolul a „de-judicialisation” elnevezést kell, hogy kapja. És ha az angol kifejezéseket használjuk, a folyamat lényege, hogy „security trumps economy”, a biztonság üti a gazdaságot, legfőképpen a gazdasági kapcsolatok jogi szabályozását, a világhelyzet éleződésével, a bizonytalanság, a feszültségek és veszélyek fokozódásával - amit ismét nem a járvány idézett elő, de nagymértékben felsősített – a városfalak őrzése és az ellenfelek szemmel tartása vált a legfontosabb kérdéssé. Szélesebb értelemben ezt úgy is meg lehet fogalmazni, hogy a geopolitika és a „geoeconomics” együttműködésében és versenyében az előbbi kerekedik felül, a geopolitika és a biztonságpolitika szorítja be és foglalja el a hagyományos „trade policy” tehát a nemzetközi gazdasági kapcsolatok politikájának terét.¹⁹

Mindez persze nem segíti a világkereskedelem és a gazdasági kapcsolatok jogi biztonságát, előreláthatóságát, a jogok gyakorlását, a kötelezettségek betartását és a felelősségek érvényesítését.

Ez a fragmentáció, regionalizáció és lokalizáció által jellemzett folyamat, amely párosul az ezzel egyidejű, de döntően más tényezők által okozott „dejudicialization”-nal, tehát a jogi elemek

¹⁸Nagy, Csongor István, A Re-Conceptualization of WTO Law' Security Exception: Squaring the Circle and Judicializing National Security, Currents, 24.2. 2021 pp 49-59

¹⁹Martonyi, János, Geopolitika és világkereskedelem, in Közös jövőnk a széteső világban, ENSZ Akadémia 2020. 13-21 l., és in Martonyi, János, Nemzet és Európa, Ludovika Kiadó, Budapest 2021, 117-129 l.

gyengülésével, alapvetően a nemzetközi kapcsolatok jogán belül a közjogi jellegűnek tekintett szabályokat érinti. Ugyanakkor a nemzetközi kereskedelmi ügyletek magánjogi szabályozása sem mutat az utóbbi néhány évtizedben látványos eredményeket. Az UNCITRAL keretében a munka folyik tovább, sok izgalmas és új kérdés van napirenden²⁰, de a Bécsi Vételi Egyezménynek az 1980-ban történt megszületésével a nemzetközi kereskedelem jogának átfogó egységesítése terén túl kerültünk a csúcsponton. (Más kérdés, hogy az Egyezmény alkalmazásának elterjedése nem bizonyult átütő sikernek).

De a valóság változása nem lassult le, hanem éppen ellenkezőleg, felgyorsult. Gyorsulóban van mindenekelőtt a technológiai fejlődés, de gyorsan változik a geopolitikai és biztonságpolitikai helyzet. Változnak a kereskedelempolitikák, változnak a külföldi beruházásokkal kapcsolatos politikák és mindezek nyomán az e politikákat kifejező szabályozások. A legutóbbi idők fejleményei egyértelművé teszik, hogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának, mint komplex és jogágakon átívelő területének a szélesebb és rugalmasabb keretei nélkül a nemzetközi jogfejlődés legújabb irányait a klasszikus szerkezettel, gondolkodással, oktatással és gyakorlati szemlélettel már egyáltalán nem tudnánk kezelni. És itt kap különleges jelentőséget a valóság követése, az összefüggések megértése és mindezekre építve a jövő megérzése, az előre látás és az ezáltal lehetővé tett előrelépés.

Az új fejlemények hosszú sorában csak egyetlen, a Mádl Ferenc által felfedezett jogterület sajátosságait, komplexitását és sokrétűségét különösen alátámasztó és szemléltető téma említését teszi most az idő és a hely lehetővé.

Nem kétséges, hogy e témák sorában a legnagyobb figyelmet a külföldi beruházások jogi szabályozása, ezen belül a beruházásvédelem és a beruházási viták rendezése kapott. Itt ugyanis nem pusztán közjog és magánjog (és ezek fontos szereplői), nemzetközi jog és nemzeti jog, anyagi jog és eljárásjog találkoznak, versenyeznek és ütköznek egymással, hanem az egész világ sorsát befolyásoló gazdasági és politikai érdekek és ez ezeket kifejező és befolyásoló

²⁰ Többek között a kereskedelmi mediáció és választottbíráskodás kérdései, a biztosítékok, pénzügyi tranzakciók témája, a public-private partnership jogi kérdései, a mikro, kis és közép vállalatok szerződéseivel kapcsolatos kérdések.

világképek, ha úgy tetszik ideológiák is ütköznek²¹. És természetesen beleszól a nagy játszmába a normatív hierarchia oldódása, a hatásköri és szabályozási szintek vetélkedése és ütközése is, elegendő csupán az Európai Bíróság legutóbbi döntéseire utalni, amelyek szemléletesen megjelenítik nemcsak a téma gazdasági és politikai súlyát, hanem a tagállamok által vállalt nemzetközi jogi kötelezettségek és az európai jog autonómiája közötti ellentétet.²²

A beruházási viták rendezésének különleges, a jogági határokat átlépő rendszerét döntően az a körülmény hozta létre, hogy sem a nemzetközi jog, sem pedig a nemzeti jog és igazságszolgáltatás nem tudta megoldani a szuverén állam és a beruházó magánszemély közötti jogviták kiegyensúlyozott, valamennyi érdeket védő, egyben a gazdasági alkotmányosság követelményeit megfelelően érvényesítő eldöntését. A nemzetközi jog két ismert, egymással teljes mértékben ellentétes elvvel próbálkozott és e két elv ütközéséből nem a megoldás, hanem súlyosbodó politikai konfliktusok származtak. Az Egyesült Államok által meghirdetett „doctrine of espousal”, amely szerint a fogadó állam tisztességtelennek és méltánytalannak minősülő lépése –például a beruházó tulajdonának kártalanítás nélküli államosítása vagy kisajátítása – nemzetközi jogi fellépést alapoz meg annak az államnak a részéről, amelynek a beruházó a honosa (a honosság kérdése persze tovább kérdéseket vetett fel), nyilvánvalóan nemzetközi feszültséget gerjesztett, különösen, ha a befogadó állam a szuverenitás feltétlen elsőbbségét és az egyenlő elbánásnak a külföldi beruházó általi hallgatólagos elfogadását tételező „Calvo dotrina²³ alapján állott és tette a külföldi beruházókkal szemben politikája alapjává.. A befogadó állam igazságszolgáltatása nem nyújtott orvoslást, a bírónak a saját törvényhozása ellen kellett volna döntenie, ami túlzott várakozás a nemzetközi jog elsőbbségének az érvényesülésével szemben. A beruházó vagy más állam bírósága előtti fellépést viszont a sérelmezett törvényt elfogadó szuverén állam immunitása tette lehetetlenné. A befogadó államok, valamint a beruházók és államaik

²¹ Martonyi, János, The Transatlantic Trade and Investment Partnership Negotiations and its Consequences for the European Union, in: Speeches and Presentations from the XXVII FIDE Congress, Congress Proceedings Vol.4., Wolters Kluwer, Budapest, 2016, pp 145-156

²²ACHMEA ,ECLI:EU.C2018.158. E döntés alapos kritikáját I. Nagy, Csongor István, Intra-EU Bilateral Investment Treaties and EU LAW AFTER Achmea: „Know well What Leads You Forward and What Holds You Back” German Law Journal, Vol. 19, Issue 4, 2018, pp 981-1016 valamint Martonyi, János, Investor-State Dispute Settlement and the Autonomy of EU Law; Battle of Tribunals? in: A Kereskedelmi választottbíráskodás évkönyve 2018, HVG Orac 2019, 428-431. I. L. később az Európai Unió által kötött beruházásvédelmi megállapodások vitarendezési kikötésének tárgyában az Európai Bíróságnak a CETA (EU-Kanada megállapodás) ügyben adott véleményét. (Opinion 1/17 of the Court, 30 April 2019)

²³I. Brower, Charles Nelson, International Legal Protection of United States Investments Abroad in: A Lawyer’s Guide to International Business Transactions, The American Law Institute, 1981

érdekeinek találkozása és a hagyományos jogi eszközök alkalmazhatatlan volta együttesen vezetett az új, a közjog és a magánjog bináris világában el nem helyezhető vitarendezési megoldáshoz, ami egymás mellé helyezte a szuverént és a más államban honos magánszemélyt és lehetőséget adott a magánszemély igényeinek a szuverénnel szembeni – választottbíráskodás valamilyen formában történő – közvetlen érvényesítésére. Felemeltük a magánszemélyt a szuverén államok közötti jogviszonyok nemzetközi közjogi szintjére? Vagy levetettük az állammal a szuverén tógáját (Mádl Ferenc használta az állami immunitással kapcsolatosan ezt a kifejezést) és levittük a magánszemélyek, a „kereskedők” szintjére?²⁴ Valójában egyik sem történt. A közjog és a magánjog közösen megoldott egy dilemmát, létrehozott egy új, eredeti, korántsem tökéletes megoldást, ami az adott helyzetben kielégítette a külföldi beruházások ösztönzésével és védelmével kapcsolatos gazdasági és politikai érdekeket. A funkció és az alapelvek közösek és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga keretében az új vitarendezési forma nehézség nélkül elhelyezhető.

A történet csattanója azonban nem e vitarendezési forma elterjedése és viszonylagos sikere, nem is az azzal szembeni, nem kis részben megalapozott bírálatok rendkívüli felerősödése, amely bírálatokban a jelen világunk szinte legfontosabb gazdasági, politikai és ideológiai ellentétek csapódnak le, hanem az, hogy a vitarendezési fórumra és eljárásra vonatkozó nemzetközi egyezmény átfogó felülvizsgálatának és egy esetleges új fórum (állandó nemzetközi bíróság) és eljárás létrehozásának a feladatát a kereskedelmi jog egységesítésére hivatott szervezet, az UNCITRAL kapta meg a tagállamai által a 2017-ben tartott 50-ik, jubileumi ülésen hozott döntés alapján. Az új fórum létrehozására nézve korántsem áll fenn egység, de a tagállamok mégis úgy látták, hogy a politikailag érzékeny feladatot a siker legnagyobb esélyével a viszonylag legsemlegesebb, alapvetően magánjogi jogegységesítéssel foglalkozó nemzetközi intézmény tudja megoldani.

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának a közjog és a magánjog határait átszelő, egymásba ölelkező és egymással versengő új témáit lehetetlen lenne akár felsorolni is. Mindezek az új fejlemények és az ezekre vonatkozó szabályozások a Mádl Ferenc által megadott kritériumok alapján nehézség nélkül elhelyezhetők a nemzetközi gazdasági

²⁴ Nagy, Csongor István, „There is nothing in a caterpillar that tells you it is going to be a butterfly”: proposal for a reconceptualization of international investment protection law. *Georgetown Journal of International Law*, 2020, vol. 51, No 4, pp 898-917

kapcsolatok komplex, de rugalmas és széles keretei között. Ugyanakkor nem szabad szem elől téveszteni azt a már fent idézet megállapítást sem, amit Mádl Ferenc a jogágakról tett („egynemű, jellemerősségét megőrző kohéziós normaösszesség, amely elemeiben sem denaturálódik...”). Az a tény, hogy a világgazdaság és a világkereskedelem számos új jelenségének szabályozása a különböző jogágakba tartozó, közjogi és magánjogi természetű normák együttes felhasználását igényli, nem jelenti azt, hogy figyelmen kívül lehet hagyni a jogágak „egynemű jellemerősségét” és azt, hogy a jogág, „ha részt is vesz valamely nagyobb tömegű normakomplexumban, magánvalóságának értékeit ebben is megőrzi, sőt ennek céljait épp ezzel segíti”²⁵. Időközben a technológiai fejlődés nyomán hatalmas átalakuláson megy át, mindenekelőtt az adójog, a versenyjog, és az adatvédelem. A sort nem lehet lezárni, mert a biotechnológia és a mesterséges intelligencia további fejlődése nem hagyja érintetlenül a klasszikus polgári jogot sem. Éppen ezért különösen fontos, hogy szem előtt tartsuk a jogágak „magánvalóságának értékeit” Nem biztos, hogy hagyományos magánjogi eszközökkel kell fontos közpolitikai kérdéseket megoldani és szabályozni, különösen, ha ez nehezen belátható jogi következményekhez vezet és esetleg az kitűzött cél elérését is veszélyezteti.²⁶

A valóság változása tehát gyorsul, a változások következményeinek levonása, az összefüggések látása és a jövő megérzése fontosabb, mint valaha. A jelen kutatóit hihetetlenül izgalmas és hatalmas feladatok várják. Nagy szerencsénk, hogy nem csak az elvégzendő munka, hanem a példakép is előttük áll.

Martonyi János

²⁵ L. 10. Lj.

²⁶A jogági sajátosságoknak erre a figyelmen kívül hagyására a legújabb példa az a már egyes tagállamokban alkalmazott és uniós szinten is bevezetni szándékozott megoldás, amely a környezetvédelmi, szociális és emberi jogi szempontok védelmét az ellátási láncok minden szereplőjének a vevő általi átvilágítási kötelezettségével és e kötelezettség megszegésének esetére imperatív szabállyal előírt egyetemleges kártérítési felelősséggel kívánja biztosítani. L. European Parliament Resolution of March 2021 with recommendations to the Commission on corporate due diligence and corporate accountability, P9 TA (2021) 0073.

